

УДК 346.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.5>

ДО ПИТАННЯ ПРО ВАЛЮТУ ПЛАТЕЖУ ПО ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Логойда В.,
*викладач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету, доктор філософії
ДВНЗ «Ужгородський Національний Університет»
ORCID: 0000-0003-1261-909X
e-mail: volodymyr.lohoyda@uzhnu.edu.ua*

Логойда В. До питання про валюту платежу по зобов'язаннях у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Стаття присвячена питанням застосування валютного та цивільного / господарського законодавства України при розгляді господарських спорів, зокрема можливості задоволення господарськими судами України позовів нерезидентів щодо стягнення з боржників – резидентів заборгованості в українських гривнях, якщо така заборгованість згідно з умовами зовнішньоекономічних контрактів підлягає оплаті в іноземній валюті.

Автор на прикладі конкретної судової справи аналізує положення національного договірної права, в тому числі принципів свободи договору, обов'язковості його умов, стабільності і передбачуваності договірних відносин, а також банківського законодавства України, яке регулює статус національної та іноземної валюти. Автор наголошує, що за визначення сторонами у договорі іноземної валюти в якості валюти платежу допустимість її заміни при виконанні зобов'язання, зокрема при примусовому стягненні коштів судом, на законний засіб платежу країни суду може мати місце виключно за згодою боржника, а не за бажанням кредитора. Це пов'язано з тим, що законний засіб платежу згідно з релевантними нормами чинного законодавства є обов'язковим для прийняття, а не для витребування, що характеризує обов'язки кредитора і права боржника, а не навпаки. Водночас зазначається, що відмова суду у стягненні заборгованості по причині неправильної вказівки позивачем валюти стягнення не перешкоджає подальшому захисту прав кредитора, а тому принципу обов'язковості умов договору слід віддавати перевагу перед питанням ефективності захисту права судом (в аспекті швидкого і кінцевого вирішення юридичної суперечки, з меншою увагою до формальних заперечень сторін).

В результаті, автор робить висновок про те, що згоду суду з позицією кредитора про можливість стягнення заборгованості не в тій валюті, в якій заборгованість підлягала сплаті згідно з контрактом, не можна вважати достатньо обґрунтованою. Водночас, наголошено на тому, що валютне і цивільне законодавство України в цьому питанні заслуговує на уточнення з метою уникнення спірних ситуацій між суб'єктами господарювання.

Ключові слова: валюта договору, валюта платежу, грошове зобов'язання, нерезидент, законний платіжний засіб.

Lohoyda V. On the question of the currency of payment for obligations in the sphere of foreign economic activities.

The article is devoted to issues of the application of currency and civil/economic legislation of Ukraine in the consideration of economic disputes, in particular the possibility of satisfaction by the economic courts of Ukraine of non-resident claims regarding the collection of debts in Ukrainian hryvnias from resident debtors, if such debts are payable in foreign currency under the terms of foreign economic contracts.

Using the example of a specific court case, the author analyzes the provisions of national contract law, including the principles of freedom of contract, the binding nature of its terms, the stability and

predictability of contractual relations, as well as banking legislation of Ukraine, which regulates the status of national and foreign currency. The author emphasizes that if the parties define a foreign currency as the currency of payment in the contract, the admissibility of its replacement in the performance of the obligation, in particular, in the case of forced collection of funds by the court, to the legal tender of the country of the court can take place only with the consent of the debtor, and not at the will of the creditor. This is due to the fact that the legal tender according to the relevant norms of the current legislation is mandatory for acceptance, and not for demand, which characterizes the obligations of the creditor and the rights of the debtor, and not vice versa. At the same time, it is noted that the court's refusal to collect the debt due to the plaintiff's incorrect indication of the currency of the collection does not prevent the further protection of the creditor's rights, and therefore the principle of the obligation of the terms of the contract should be given priority over the question of the effectiveness of the court's protection of the right (in terms of quick and final resolution of the legal dispute, with less attention to the parties' formal objections).

As a result, the author concludes that the court's agreement with the creditor's position about the possibility of debt collection in a currency other than the one in which the debt was payable according to the contract cannot be considered sufficiently justified. At the same time, it was emphasized that the currency and civil legislation of Ukraine in this matter deserves to be clarified to avoid controversial situations between business entities.

Key words: contract currency, payment currency, monetary obligation, non-resident, legal tender.

Постановка проблеми. Сучасні економічні моделі передбачають три основних драйвери зростання ВВП: інвестиції в інфраструктуру (коли зростання ВВП в основному зумовлено масштабними капіталовкладеннями в шляхи сполучення, енергетику тощо), розширення внутрішнього споживчого попиту (коли джерелом зростання ВВП є збільшення витрат домогосподарств на поточне споживання, для чого бажаним є зростання чисельності або багатства населення) чи розширення зовнішнього попиту (тобто експортно-орієнтована економіка). Кожна країна на тому чи іншому етапі свого розвитку робить ставку на один з цих факторів або їх певну комбінацію. Країни, що розвиваються, з-поміж них і Україна, історично першим драйвером економічного зростання вимушено обирають експорт, оскільки стартовий капітал (для наступних вкладень в інфраструктуру, а потім використання заробленого населенням для споживчих витрат) спочатку потрібно заробити на зовнішніх платоспроможних ринках. Наприклад, за статистикою зовнішньої торгівлі України за 2023 р. експорт товарів / робіт / послуг з України склав 36,2 млрд. дол. США, а імпорт – 63,6 млрд. дол. США, що дорівнює відповідно 28,6% та 49,5% ВВП країни¹. Зрозуміло, що подібна відкритість економіки світу, залучення країни в глобальні економічні процеси і міжнародний розподіл праці потребують надійного правового регулювання, в тому числі в питаннях міжнародного приватного права, захисту інвестицій, зовнішньої торгівлі і контрактного права, валютного регулювання, вирішення господарських спорів з нерезидентами тощо.

Базовим активом для будь-якої господарської діяльності, зокрема і зовнішньоекономічної, є гроші як загальний еквівалент, тобто засіб обміну на товари / роботи / послуги і як засіб платежу по боргових зобов'язаннях. Відповідно правовому регулюванню розрахунків і виконанню грошових зобов'язань приділяється підвищена увага законодавця. Проте, як показує судова практика, в сфері валютного регулювання існують питання, які викликають суперечки сторін договірних правовідношень. Однією з таких проблем є вибір сторонами правочину валюти платежу по зовнішньоекономічним контрактам та вплив цього вибору на примусове стягнення заборгованості по них.

Відтак, метою даної статті є аналіз правильності застосування судами України законодавства про виконання грошових зобов'язань у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Стан опрацювання. Увагу питанням валюти вираження і валюти виконання грошових зобов'язань приділяв цілий ряд авторів. У цьому зв'язку можна згадати роботи таких українських дослідників, як В.О. Гончаренко [1], Я.М. Романюка [2], Я.Є. Фоменко [3], О.О. Чорної [4] і ряду інших. Проте наукові висновки, зроблені у роботах цих вчених, сильно залежать від поточного стану валютного і цивільного законодавства України (і його відповідного впливу на судову практику), яке за останні роки було досить динамічним (валютна реформа 2019 року, валютні

¹ URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/>, <https://www.ukrstat.gov.ua>.

обмеження 2022 року у зв'язку з введенням воєнного стану тощо), а тому питання потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Увага автора до даної проблематики була викликана участю у розгляді господарської справи № 907/963/21. Між позивачем (резидентом Чехії, автомобільним перевізником) і відповідачем (резидентом України, оператором автостанцій) було укладено договір про надання автостанційних послуг. За умовами договору відповідач продавав населенню за гривні квитки на автобусні рейси позивача і з певною періодичністю повинен був переказувати цю виручку позивачу (за вирахуванням винагороди за власні послуги), з попереднім придбанням євро на міжбанківському валютному ринку. Тобто в договорі було прямо зазначено, що валютою договору є українська гривня, тоді як валютою платежу за договором є євро.

В силу ряду обставин у відповідача сформувалася заборгованість перед позивачем за 2018-2019 рр. у розмірі близько 6 тис. євро, що послугувало підставою для звернення позивача у 2021 р. з позовом до Господарського суду Закарпатської області, причому позовні вимоги про стягнення коштів були заявлені не в євро, а у гривнях. В процесі розгляду спору відповідач розпочав добровільне погашення заборгованості, однак встиг оплатити лише третину боргу до 24.02.2022. Цього дня Національним банком України було прийнято постанову № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», в результаті дії якої подальші платежі в іноземній валюті по зобов'язаннях, які виникли до 23.02.2021, стали технічно неможливими до завершення воєнного стану. Платежі ж у гривнях, хоча це і суперечило умовам контракту, відповідач теж не в змозі був провести, оскільки позивач в принципі не мав рахунків в українській гривні (як в Україні, так і за кордоном), а виконання грошового зобов'язання шляхом внесення коштів в депозит нотаріусу чи відкриття ескроу-рахунку (ст. 537 ЦК України) виявилось технічно неможливим через масове небажання нотаріусів і банків м. Ужгорода використовувати вказані інструменти у зв'язку з їх забюрократизованістю і порівняно низькою дохідністю відповідних послуг. Водночас, згідно ч. 1 ст. 625 ЦК України боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання, а згідно ч. 2 ст. 612 ЦК України боржник, який прострочив виконання зобов'язання, відповідає перед кредитором за неможливість виконання, що випадково настала після прострочення. Враховуючи це, позивач не просто пред'явив позов про стягнення заборгованості, але і забажав стягнення з відповідача неустойки, 3% річних і втрат від інфляції грошової одиниці України за ст. 625 ЦК України (хоча були прострочені платежі в євро).

Заперечувати існування простроченого основного боргу було неможливо, посилатися на форс-мажор по грошових зобов'язаннях не дозволяє закон, тим більше, що прострочка боржника розпочалася до введення НБУ відповідних валютних обмежень внаслідок запровадження воєнного стану. Відтак, єдиним питанням, яке залишалось обговорити сторонам і суду, була принципова можливість чи неможливість стягнення українським державним судом з резидента України на користь нерезидента України заборгованості, заявленої нерезидентом у гривні, а не в євро, та відповідна коректність чи некоректність нарахування позивачем неустойки і інфляційних у прив'язці до облікової ставки НБУ по гривні та індексу інфляції, що публікується Держстатом України, які є значно вищими за облікову ставку ЄЦБ по євро та індекс інфляції у єврозоні.

По суті суд повинен був дати відповіді на наступні теоретичні питання:

1. Чи вправі суд на власний розсуд відступити від положень договору сторін в частині вибору ними валюти виконання грошового зобов'язання ?

2. Чи може суд відмовити іноземному суб'єкту господарювання у стягненні коштів у валюті, використання якої не передбачено договором, але яка має статус законного засобу платежу в країні суду ?

3. Наскільки правильним для суду було б віддати у даному спорі пріоритет формі (визначенню сторонами в договорі валюти розрахунків) над змістом (наявністю простроченої заборгованості, проти якої є лише формальні заперечення відповідача)?

Забігаючи наперед, одразу зазначимо, що рішенням Господарського суду Закарпатської області від 15.04.2024 [5], залишеним без змін постановою Західного апеляційного господарського суду від 01.07.2024 [6], позов було задоволено і заборгованість стягнуто у гривнях, з додатковим стягненням неустойки, 3% річних та втрат від інфляції. Поважаючи рішення суду, яке набуло законної сили і підлягає обов'язковому виконанню, все ж хотілося б зауважити, що відповідач залишився незадоволеним реалізацією свого процесуального права «бути почутим», оскільки ар-

гументація суду, особливо апеляційного, більше стосувалася заборгованості відповідача як такої, а заперечення відповідача щодо неможливості стягнення з нього коштів у національній валюті не знайшли достатньо глибокої контраргументації суду у мотивувальній частині рішення, з якою відповідачу після вивчення повного тексту рішення хотілося б погодитися.

Спробуємо дати власну правову оцінку даній ситуації.

По-перше, договір сторін (укладений в Україні) не містив вибору права, яке повинно застосовуватися до даних правовідносин з іноземним елементом (ч. 1 ст. 32 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Тому за ознакою більш тісного зв'язку з правочином (ч. 2, 3 ст. 32, ст. 44 Закону України «Про міжнародне приватне право») до договору підлягало застосуванню право України.

Відтак, по-друге, згідно ст. 193 ГК та ст. 526 ЦК України зобов'язання повинні виконуватися відповідно до вимог договору, закону, а за їх відсутності – вимог, що звичайно ставляться.

Договір у даному випадку звучить безапеляційно – валютою розрахунків (платежу) по договору є євро. У встановленому порядку (ані за згодою сторін, ані судовим шляхом) зміни до договору не вносилися (ст. 651–653 ЦК України, ст. 188 ГК України). Згідно ст. 629 ЦК України договір є обов'язковим для виконання сторонами, причому відповідно до ч. 1 ст. 628 ЦК України зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Зрештою, в силу ст. 6, 627 ЦК України сторони є вільними у визначенні умов договору, з урахуванням вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності і справедливості. Висновок з цього може бути тільки один – суд не мав правових підстав для втручання у договірні відносини сторін, для ігнорування погоджених сторонами умов договору і їх довільної (на власний розсуд), безпідставної зміни в частині погодженої сторонами валюти платежів.

Друге поставлене питання – чи може суд відмовляти у стягненні боргу по причині заявлення позовних вимог «не в тій валюті», в якій платіж повинен був бути здійснений відповідно до умов договору, якщо валютою позову є валюта, що має статус законного засобу платежу в країні суду – є дещо складнішим. По суті це є питанням конкуренції і вибору між публічно-правовим підходом (нав'язуванням державою своєї волі в сфері господарювання) і принципами автономії волі, диспозитивності, свободи підприємництва, тобто всього того, що відповідає поняттю приватно-правового підходу до регулювання суспільних відносин у сфері економіки. Зрозуміло, що чистого застосування тієї чи іншої політики для регулювання економіки немає ніде у світі і завжди застосовується певна комбінація публічно-правового і приватно-правового методів, проте у кожній країні співвідношення цих підходів є різним, що викликано цілим набором факторів – від історичних традицій і рівня правової культури до стану законодавства і політичної кон'юнктури в конкретний період часу.

Отже, при вирішенні питання коректності пред'явлення позовних вимог у фіатній валюті країни суду, яка відрізняється від валюти платежу по договору, можна говорити про два концептуальних підходи.

Згідно з першим (умовно назвемо його «публічно-правовим») суд не може відмовляти у задоволенні позову, заявленого не у валюті платежу по договору, якщо позов пред'явлений у валюті, яка має статус законного засобу платежу (*legal tender, cours légal, gesetzliches Zahlungsmittel*) в країні суду. В Україні цей статус грошей встановлений зокрема ч. 4 ст. 3 Закону України «Про платіжні послуги», яка передбачає, що гривня як грошова одиниця України є законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення платіжних операцій та розрахунків; а також ч. 1 ст. 5 Закону України «Про валюту і валютні операції», яка передбачає, що гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні з урахуванням особливостей, встановлених ч. 2 цієї статті, і приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків. Підставою для необмеженої можливості пред'явлення позовних вимог у гривнях (навіть по боргах, номінованих в іноземній валюті) прихильники такого підходу називають ч. 2 ст. 198 ГК України (грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях), ч. 1 ст. 533 ЦК України (грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях) та ч. 2 ст. 5 Закону України «Про валюту і валютні операції» (усі розрахунки на території України проводяться виключно у гривні, крім . . .). Також, відповідно до п. 28 розділу IV Положення про здійснення операцій із валютними цінностями (затв. постановою Правління НБУ № 2 від 02.01.2019), у розрахунках

між резидентами і нерезидентами за поточними торговельними операціями використовуються як засіб платежу іноземна валюта і гривня. Відповідно, за логікою прихильників цього підходу, державний суд не вправі ігнорувати законодавчо встановлений статус національної валюти і відмова у задоволенні позовних вимог лише з мотивів неналежності валюти стягнення була б порушенням вищевказаних норм права. Більше того, українська судова практика лише порівняно нещодавно (після початку діяльності реформованого Верховного Суду) погодилася з можливістю стягувати заборгованість в іноземній валюті (наприклад, у відносинах позики) на вибір кредитора – у валюті боргу чи в українській гривні, тоді як раніше це була тільки валюта України¹.

Другий підхід, умовно назвемо його «приватно-правовим», акцентує на недопустимості безпідставного обмеження державою свободи підприємництва, оскільки це зробить непрогнозованими і ризикованими бізнес-процеси і, відтак, буде без будь-якої розумної причини пригнічувати інвестиційну діяльність. Крім вищевказаних аспектів свободи договору і обов'язковості для сторін його умов, прихильники цих поглядів зазначають, що публічно-правовий підхід помилково робить наголос на тому, що «гривня приймається без обмежень на всій території України . . .», «усі розрахунки на території України проводяться у гривні . . .», оскільки згідно п. 4 ч. 1 ст. 532 ЦК України виконання за грошовим зобов'язанням проводиться за місцем проживання / місцем знаходження кредитора (відповідно фізичної та юридичної особи). Отже, у нашому випадку, місцем виконання грошового зобов'язання українського боржника перед чеським кредитором (тобто коли безготівковий платіж ініціюється в одній країні, де відбувається списання коштів з рахунку боржника, а завершується в іншій, де відбувається зарахування коштів на рахунок кредитора) слід вважати Чехію, а це означає, що норми законодавства України щодо проведення розрахунків на території України у даному випадку не є релевантними (хоч до контракту і застосовується українське право).

Прихильники приватно-правового підходу також зауважують, що правову норму щодо того, що гривня «приймається без обмежень . . .» слід розуміти буквально – як обов'язок кредитора, а не боржника (тобто акцент на слові «приймається», що є дією уповноваженої, а не зобов'язаної сторони при виконанні грошового зобов'язання). У цьому контексті цікавим є європейський арбітражний досвід. Хоча він і стосується розрахунків у криптовалюти, однак дає можливість належно оцінити правильність вищевказаної тези щодо розподілу обов'язків між сторонами зобов'язання. Так, в Італії, враховуючи відсутність обов'язковості прийняття криптовалюти в якості засобу платежу², практикою вироблено правило, згідно з яким боржник вправі замінити (а кредитор зобов'язаний прийняти) платіж криптовалютою на платіж фіатними грошима по курсу на день платежу, тоді як, навпаки, кредитор не вправі вимагати виконання грошового зобов'язання у фіатній валюті, якщо сторони домовилися про проведення платежу у криптовалюти і боржник на цьому наполягає. Як приклад застосування даного підходу в арбітражній практиці при розгляді господарських спорів можна навести рішення *ad hoc* арбітражу від 12.04.2018 (арбітр Розаріо Рабуано) у справі «GNOSIS ARCHITETTURA SOCIETÀ COOPERATIVA» проти Рікардо Кукарро [7]. Тобто в нашому випадку, якщо боржник має грошове зобов'язання, що згідно з умовами договору підлягає оплаті у євро, він був вправі замінити вказану валюту платежу на валюту, яку кредитор зобов'язаний прийняти як законний платіжний засіб у місці платежу (з урахуванням п. 4 ч. 1 ст. 532 ЦК України провести платіж у чеських кронах), однак кредитор був вправі вимагати, зокрема в суді, здійснення платежу лише в євро і не вправі вимагати гривні чи чеські крони, якщо боржник цього не бажає.

З моменту відновлення незалежності України у 1991 році державною політикою було і залишається дерегулювання економіки, приватизація її виробничих потужностей, розширення приватної підприємницької ініціативи³, що вимагає обмеження втручання держави в господарські відносини там, де для такого втручання немає вагомих причин (прояви монополізму, порушення прав споживачів, завдання шкоди довкіллю, ігнорування міжнародних санкцій тощо), а відтак автор є прихильником приватно-правового підходу у даному спорі і вважає, що держава повинна

¹ Хоча дана практика стосувалася, в першу чергу, спорів між резидентами України і розрахунків на території України, де причиною використання іноземної валюти у зобов'язаннях було виключно бажання застрахуватися від ризиків знецінення грошей, що суттєво відрізняє такі ситуації від нашої (прим. авт.).

² По аналогії до судового спору №907/963/21, де у євро як в Україні, так і в Чехії статусу обов'язкового засобу платежу не має, оскільки такий мають відповідно українська гривня і чеська крона (прим. авт.).

³ За винятком об'єктивно необхідного тимчасового посилення державного регулювання і державної присутності в економічних процесах на час воєнного стану (прим. авт.).

захищати цивільні / господарські права учасників правовідносин у відповідності до укладеного ними договору, а не втручатися у саме договірне правовідношення і довільно його коригувати на власний розсуд.

Найскладнішим є зробити вибір у третьому питанні – віддати перевагу формальному критерію (відмові через обрання позивачем валюти стягнення не у відповідності до укладеного договору) чи розв'язати проблему по суті (стягнути заборгованість за договором) з урахуванням принципу ефективності способу захисту (тобто не породжувати внаслідок розгляду справи нові судові спори, а розв'язати спір і припинити цим юридичний конфлікт між сторонами остаточно). Тут є аргументи «за» і «проти» кожної з позицій: від принципу правової визначеності і *pacta sunt servanda*, з однієї сторони, і до необхідності забезпечення господарської дисципліни та захисту прав кредитора, як важливій передумові до створення належного інвестиційного клімату в країні, з другої. На захист приватно-правового підходу тут можна сказати те, що відмова у стягненні коштів у валюті, яка має законний платіжний статус у місці суду, з тієї причини, що договором передбачена інша валюта платежу, хоч і породить новий судовий спір, але зрештою не перешкоджає позивачу захистити свої права належним чином. Тобто йдеться не про втрату кредитором грошей, а лише про триваліший час, необхідний для захисту його прав, що у даній ситуації буде викликано виключно помилкою самого кредитора при формулюванні ним позовних вимог, а не недосконалою чи неефективною правовою системою держави судочинства.

Висновки. Законодавство України, зокрема ЦК України, ГК України та закони України «Про платіжні послуги» та «Про валюту і валютні операції», наголошуючи на статусі гривні як законного платіжного засобу в Україні, обов'язкового для приймання в оплату товарів / робіт / послуг та в розрахунки по боргах, недостатньо регулює правовий статус іноземної валюти в питаннях примусового стягнення заборгованості українських боржників перед іноземними кредиторами, а отже потребує уточнення з урахуванням вищенаведеного.

На думку автора, виходячи з принципу диспозитивності цивільного права, суди повинні чітко слідувати умовам договірних зобов'язань сторін і захищати порушені, невизнані або оспорювані права виключно у той спосіб, що прямо передбачено договором; якщо такий не передбачено договором – тоді у спосіб, передбачений законом; а якщо і такий не передбачено – тоді відповідно до вимог, що звичайно ставляться, у спосіб, який не суперечить договору та закону. При цьому суд не повинен довільно змінювати умови договірних зобов'язань, оскільки з таким спором сторони до нього не зверталися, а отже не повинен нав'язувати сторонам свої погляди на порядок і спосіб врегулювання наявної заборгованості. Стосовно господарського спору, який розглядався у даній статті, це означає, що згоду суду з можливістю стягнення заборгованості не в тій валюті, в якій заборгованість підлягала сплаті згідно з контрактом, не можна вважати достатньо обґрунтованою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончаренко В.О. Виконання договірних зобов'язань в іноземній валюті. *Часопис цивілістики*. № 18. 2015. С. 99–104.
2. Романюк Я.М. Цивільно-правові договори, у яких зобов'язання виражені в іноземній валюті, та проблеми, пов'язані з їх виконанням. *Вісник Верховного суду України*. № 8 (132). 2011. С. 31–37.
3. Фоменко, Я.Є. (2022). Цивільно-правова відповідальність за невиконання грошових зобов'язань в іноземній валюті: дис.... д-ра філос. у галузі знань 081 – Право. Львів: ЛДУВС. С. 200.
4. Чорна О.О. Правові режими національної та іноземної валюти як об'єкта приватноправових відносин: національний та зарубіжний досвід. *Альманах міжнародного права*. № 18. 2017. С. 137–144.
5. Рішення Господарського суду Закарпатської області від 15.04.2024 у справі № 907/963/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118863685>.
6. Постанова Західного апеляційного господарського суду від 01.07.2024 у справі № 907/963/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120337949>.
7. Рішення ad hoc арбітражу (арбітр Розаріо Рабуано) від 12.04.2018 у справі «GNOSIS ARCHITETTURA SOCIETÀ COOPERATIVA» v Пікардо Кукарро. URL: https://giustiziaticivile.com/system/files/allegati/arbitro_unico_marcianise_-_14_aprile_2018_lodo_arbitrale.pdf.